

การศึกษากฎหมายเชิงคลินิก: ทางเลือกในการปฏิรูปการศึกษากฎหมายไทย¹ Clinical Legal Education: An Option for the Thai Legal Education Reform

พรรณรายรัตน์ ศรีไชยรัตน์²

Panarairat Srichaiyarat

บทคัดย่อ

การศึกษากฎหมายเชิงคลินิกเป็นวิธีการสอนและการศึกษากฎหมาย ที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างทักษะของผู้ประกอบวิชาชีพทางกฎหมายและปลูกฝังคตินหรือค่านิยมของวิชาชีพในการสร้างความเป็นธรรมในสังคมให้กับนักศึกษา ระเบียบวิธีการสอนที่ใช้คือผู้เรียนต้องเรียนรู้ด้วยการลงมือทำ ต้องใช้ทฤษฎีและหลักกฎหมายในสถานการณ์จริง ต้องดำเนินบทบาทของนักกฎหมายภายใต้การกำกับดูแลและตรวจสอบจากอาจารย์ ต้องทบทวนประสบการณ์และสะท้อนความเห็นของตน การศึกษากฎหมายเชิงคลินิกใช้วิธีการสอนที่ผู้เรียนต้องมีส่วนร่วมอย่างหลากหลาย และมีวิธีการประเมินผลหลายวิธี

งานวิจัยนี้พบว่าการศึกษากฎหมายเชิงคลินิกเปิดโอกาสให้นักศึกษาได้รับการฝึกทักษะพื้นฐานที่จำเป็นสำหรับนักกฎหมาย เช่น การสอบถามข้อเท็จจริงจากลูกค้า การให้คำปรึกษาลูกค้า การทำคดี การค้นคว้ากฎหมาย การเจรจาต่อรอง การไกล่เกลี่ย การร่างเอกสาร การติดต่อสื่อสารด้วยการพูดและการเขียน การวิเคราะห์ และการใช้เหตุผลทางกฎหมาย การคิดเชิงวิพากษ์ การแก้ปัญหา การติดต่อสื่อสารกับบุคคลทั่วไป และการจับประเด็นและแก้ไขปัญหาเมื่อเกิดข้อขัดแย้งทางจริยธรรม

¹ ผู้สนใจสามารถอ่านรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ได้ใน พรรณรายรัตน์ ศรีไชยรัตน์, (2555), *การศึกษา
กฎหมายเชิงคลินิก: ทางเลือกในการปฏิรูปการศึกษากฎหมายไทย*. (กรุงเทพฯ: วิทยุชุมชน).

² น.บ. (ธรรมศาสตร์), น.บ.ท., น.ม. (จุฬาฯ), LL.M. (U. of Penn.), J.S.D. (Cornell); ผู้ช่วยศาสตราจารย์
ประจำคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ผลการวิจัยจากการสัมภาษณ์เชิงลึกในประเทศจีนพบว่า การศึกษากฎหมายเชิงคลินิกให้ผลทั้งในด้านการพัฒนาทักษะของการประกอบวิชาชีพทางกฎหมาย ความรู้ความเข้าใจในทฤษฎีและบทบัญญัติของกฎหมาย ผลของการใช้กฎหมายในชีวิตจริง ความเข้าใจในศักยภาพตลอดจนข้อจำกัดของระบบกฎหมายในโลกที่แท้จริง และที่สำคัญงานวิจัยนี้พบว่าการศึกษากฎหมายเชิงคลินิกให้ผลในด้านการปลูกฝังคิดและจริยธรรมของนักกฎหมาย ความเข้าใจในสภาพการทำงานของผู้ประกอบวิชาชีพทางกฎหมาย ตลอดจนสร้างทัศนคติที่ดีต่อการเรียนและการประกอบวิชาชีพทางกฎหมาย

ประการสุดท้าย งานวิจัยนี้พบว่าการศึกษากฎหมายเชิงคลินิกสอดคล้องกับแนวทางในการปฏิรูปการศึกษาในประเทศไทยตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และมีศักยภาพในการพัฒนาการศึกษากฎหมายในประเทศไทยให้บรรลุผลตามเป้าหมายของการปฏิรูปการศึกษาในการพัฒนาผู้เรียนทั้งในด้านคุณธรรม จริยธรรม ความรู้และทักษะที่จำเป็นต่อการปฏิบัติในวิชาชีพอย่างมีประสิทธิภาพ งานวิจัยนี้จึงเสนอแนะให้บรรจุการศึกษากฎหมายเชิงคลินิกในหลักสูตรการศึกษากฎหมายโดยกำหนดให้เป็นวิชาบังคับบรรยาย และเสนอแนะให้ใช้ระเบียบวิธีการสอนของการศึกษากฎหมายเชิงคลินิกในการสอนวิชากฎหมายทุกกระบวนวิชา

คำสำคัญ: การศึกษากฎหมาย, การศึกษากฎหมายเชิงคลินิก, การปฏิรูปการศึกษา, กฎหมาย, การศึกษากฎหมายเชิงคลินิกจีน

Abstract

Clinical Legal Education (CLE) is a method of teaching and studying law. Some of the key objectives of CLE are to teach lawyering skills and to instill social-justice values of legal professionals into law students. The teaching methodologies utilized in the clinics are learning-by-doing and other interactive teaching methods. CLE methodologies also require students to implement legal theories and legal principles in real situations, to perform lawyer's roles under faculty supervision, and to review and reflect their experiences. Many evaluation techniques are employed throughout the course.

This research found that CLE provides students opportunities to gain necessary basic lawyering skills; such as, client interviewing, client counseling, advocacy, legal research, negotiation, mediation, drafting, oral and written communication skills, legal analyzing and reasoning, critical thinking, problem solving, communicating with non-lawyers, and identifying and solving ethic dilemma.

The in-depth interview research found that CLE in China has been accomplished in enhancing students' lawyering skills, knowledge of legal theories and provisions, awareness of legal effect on real people and of the potential and limitation of legal system in real world. The utmost finding of this research is that CLE in China has been accomplished in instilling lawyer values and ethics into their students. In addition, CLE assists students to comprehend the conditions of legal profession and creates students' good attitude towards legal education and the profession.

Lastly, this research found that CLE is in accordance with the framework of the Thai education reform as appeared in the National Education Act, B.E. 2542. CLE has potential to make the Thai legal education reaches the goals of the national education reform to enhance students' morality and ethics, as well as their knowledge and necessary professional skills. This research, thus, recommends that CLE should be integrated into the Thai law curriculum as a compulsory comprehensive course and CLE teaching methodologies should be utilized in every law course.

Key words: Legal education, Clinical legal education, Legal education Reform, Chinese clinical legal education

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาที่ทำการวิจัย

การศึกษากฎหมายเชิงคลินิก (Clinical Legal Education) เป็นวิธีการให้การศึกษากฎหมายอย่างหนึ่งที่มีวัตถุประสงค์ในการสอนทักษะของนักกฎหมายและปลูกฝังความคิดในเรื่องบทบาทของนักกฎหมายในการสร้างความเป็นธรรมในสังคม และการให้บริการทางกฎหมายแก่ผู้ด้อยโอกาสโดยไม่คิดค่าตอบแทนให้กับนักศึกษา ในขณะที่หลายประเทศได้พัฒนาการศึกษากฎหมายเชิงคลินิกจนเป็นวิชาหลักในหลักสูตร และนำการศึกษากฎหมายเชิงคลินิกไปใช้เพื่อพัฒนาคุณภาพการศึกษากฎหมายในประเทศตน³ ความรู้ความเข้าใจในการศึกษากฎหมายเชิงคลินิกในประเทศไทยยังเป็นที่เข้าใจอย่างจำกัด วิธีการสอนที่ใช้ในคณะนิติศาสตร์ทั่วประเทศ ยังใช้การสอนด้วยการบรรยายเป็นหลัก การสอนในลักษณะที่ผู้เรียนต้องมีส่วนร่วมโดยเฉพาะการเรียนรู้ด้วยการลงมือทำด้วยตนเองซึ่งเป็นวิธีที่ใช้ในการศึกษากฎหมายเชิงคลินิก เพื่อพัฒนาทักษะในการประกอบวิชาชีพนั้นมียุ่่น้อยมาก ทั้งที่คำวิพากษ์ในเชิงลบของสังคมและผู้มีส่วนได้เสีย (stake holders) ที่ปรากฏให้เห็นอยู่เสมอ คือ ปัญหาเรื่องคุณภาพของนักกฎหมายทั้งในด้านความสามารถในการทำงานและจริยธรรม ดังนั้น ปัญหาที่น่าสนใจคือ การศึกษากฎหมายเชิงคลินิกจะสามารถเป็นทางเลือกหนึ่งในการปฏิรูประบบการศึกษากฎหมายไทยได้หรือไม่ อย่างไร การศึกษากฎหมายเชิงคลินิกใช้ได้ผลหรือไม่ในประเทศที่ใช้ระบบกฎหมายและระบบการศึกษากฎหมายเช่นเดียวกับประเทศไทย หรือต้องมีการปรับเปลี่ยนระเบียบวิธี (clinical legal education methodology) ในการให้การศึกษายังไร

วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อ

1. ศึกษาและทำความเข้าใจในระเบียบวิธีการให้การศึกษากฎหมายเชิงคลินิก (clinical legal education methodology)

---

³ Lusine Hovhannisian, (N.d.), *Clinical Legal Education and the Bologna Process*, p. 3, retrieved April 11, 2008, Public Interest Law Institute, from http://www.pili.org/en/dmdocuments/pili_papers_2_3.pdf;

Zhen Zhen, (N.d.), *The Present Situation and Prosperous Future of China Clinical Legal Education*, retrieved April 7, 2008, Public Interest Law Institute, from http://www.law.ucla.edu/docs/zhen_zhen_-.

2. ศึกษาผลของการศึกษากฎหมายเชิงคลินิกในประเทศที่ใช้ระบบกฎหมายและระบบการศึกษากฎหมายเช่นเดียวกับประเทศไทย ในด้านการพัฒนาทักษะของการประกอบวิชาชีพทางกฎหมาย และการปลูกฝังจริยธรรมของนักกฎหมาย

3. หาแนวทางในการพัฒนาการศึกษากฎหมายในประเทศไทยโดยใช้การศึกษากฎหมายเชิงคลินิก

ทฤษฎี สมมุติฐาน (ถ้ามี) และกรอบแนวความคิดของโครงการวิจัย

ใช้กรอบแนวความคิดในเรื่องบทบาทของสถาบันการศึกษาในการจัดการศึกษา กฎหมาย บทบาทของนักกฎหมายในสังคม และการศึกษากฎหมายเชิงคลินิก

ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยนี้จะศึกษาเปรียบเทียบวิธีการศึกษากฎหมายเชิงคลินิกในลักษณะคลินิกให้คำปรึกษาและให้ความช่วยเหลือทางกฎหมาย (in-house clinic) และคลินิกให้การศึกษา กฎหมายแก่ชุมชน (street-law type clinic) เท่านั้น ส่วนการศึกษามูลการศึกษา กฎหมายเชิงคลินิกในประเทศที่ใช้ระบบกฎหมายและระบบการศึกษาเช่นเดียวกับประเทศไทย ได้จำกัดเฉพาะการจัดการศึกษา กฎหมายเชิงคลินิกในสาธารณรัฐประชาชนจีน เนื่องจากจีนได้ใช้การศึกษา กฎหมายเชิงคลินิกมาแล้วช่วงเวลาหนึ่ง และเป็นประเทศที่อยู่ในแถบเอเชีย สภาพสังคมและวัฒนธรรมในการศึกษาจึงน่าจะมีความใกล้เคียงกับประเทศไทยมากกว่าประเทศที่อยู่ในทวีปอื่น

วิธีการดำเนินการวิจัย และสถานที่ทำการทดลอง/เก็บข้อมูล

งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้การวิจัยเอกสาร (documentary research) และการสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth interview) แล้วนำผลที่ได้มาวิเคราะห์ โดยในส่วนของผลของการศึกษา กฎหมายเชิงคลินิกในประเทศที่ใช้ระบบกฎหมายและระบบการศึกษาเช่นเดียวกับประเทศไทยที่เลือกประเทศจีนเป็นตัวอย่างได้ใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก เนื่องจากข้อมูลเอกสารมีอยู่อย่างจำกัด และจำเป็นต้องได้ข้อมูลจากผู้มีประสบการณ์ตรง โดยได้สัมภาษณ์อาจารย์ผู้รับผิดชอบการศึกษา กฎหมายในประเทศจีนจำนวน 2 คน สัมภาษณ์ผู้รับผิดชอบการศึกษา กฎหมายเชิงคลินิก จำนวน 6 คน สัมภาษณ์อาจารย์ทั่วไป 1 คน และสัมภาษณ์นักศึกษาจำนวน 13 คน ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นอาจารย์และนักศึกษาของมหาวิทยาลัยในประเทศจีน 3 แห่ง คือมหาวิทยาลัยปักกิ่ง

(Peking University) มหาวิทยาลัยชิงหัว (Tsinghua University) และมหาวิทยาลัยเหอหนิงแห่งชาติจีน (Renmin University of China) เนื่องจากทั้งสามแห่งเป็นสถาบันการศึกษากฎหมายชั้นนำ และเป็นกลุ่มแรกของมหาวิทยาลัยจีนที่ได้เริ่มต้นสอนกฎหมายเชิงคลินิกตั้งแต่ปี 2000

ผลการวิจัย

1. ความเป็นมาและความคิดพื้นฐานของการศึกษากฎหมายเชิงคลินิก

ในการศึกษาถึงประวัติความเป็นมาของการศึกษากฎหมายเชิงคลินิก งานวิจัยนี้พบว่าสหรัฐอเมริกาเป็นประเทศแรกๆ ที่นำเอาวิธีการศึกษากฎหมายเชิงคลินิกมาใช้ในโรงเรียนกฎหมายและได้พัฒนาต่อมาจากกลายเป็นต้นแบบให้ประเทศต่างๆ นำไปใช้ในการศึกษากฎหมายของตน การศึกษากฎหมายเชิงคลินิกในประเทศสหรัฐอเมริกาได้พัฒนามาจากหน่วยให้ความช่วยเหลือทางกฎหมายที่จัดตั้งขึ้นในมหาวิทยาลัยต่างๆ ในช่วงปลายศตวรรษที่ 19 ในฐานะกิจกรรมนอกหลักสูตรและเป็นงานอาสาสมัคร โดยเริ่มจากนักศึกษากฎหมายของมหาวิทยาลัยเพนซิลวาเนียได้จัดตั้งหน่วยให้ความช่วยเหลือทางกฎหมายที่เรียกว่า legal dispensary ขึ้นในปี 1893 โดยนำเอาศัพท์ทางการแพทย์มาใช้เป็นชื่อเรียก⁴ หลังจากนั้น นักศึกษาในโรงเรียนกฎหมายอื่นอีกหลายแห่งก็ได้ทยอยกันจัดตั้งหน่วยให้ความช่วยเหลือทางกฎหมายขึ้นในโรงเรียนกฎหมายของตน⁵ โดยมีวัตถุประสงค์สองประการคือ เพื่อเปิดโอกาสให้ตนเองได้ฝึกทักษะของนักกฎหมายและเพื่อทำหน้าที่ของนักกฎหมายในการสร้างความเป็นธรรมในสังคมด้วยการให้ความช่วยเหลือทางกฎหมายแก่คนยากจนที่ไม่สามารถจ้างทนายความได้⁶

⁴ Robert MacCrate, (1997), "Educating a Changing Profession: From Clinic to Continuum," Tenn. L. Rev. 64: pp.1104.

⁵ See John S. Bradway, (1930), "The Nature of a Legal Aid Clinic," S. Cal. L. Rev. 3: p.174. Robert MacCrate, (1997), "Educating a Changing Profession: From Clinic to Continuum," Tenn. L. Rev. 64: pp.1102-1103;

William V. Rowe, (1917), "Legal Clinics and Better Trained Lawyers-A Necessity," Ill. L. Rev. 11: p.591.

Quoted in Margaret Martin Barry, Jon C. Dubin & Peter A. Joy, (2000) "Clinical Education for This Millennium: The Third Wave," CLINICAL L. REV. 7: p.6.

⁶ Ibid.

ต่อมาในปี 1917 William Rowe ได้เสนอความเห็นว่ายหน่วยให้ความช่วยเหลือทางกฎหมายแก่ผู้ยากจนที่ดำเนินการโดยนักศึกษาอาสาศึกษาสมควรทำให้เป็นทางการ และเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของหลักสูตร โดยมีอาจารย์เข้ามาร่วมด้วย Rowe เห็นว่าโรงเรียนกฎหมายล้าหลังกว่าโรงเรียนแพทย์วิศวกรรม และสถาปัตยกรรมในการให้ประสบการณ์เชิงคลินิกแก่นักศึกษา โดยก่อนหน้านี้ Rowe ได้ผลักดันให้เนติบัณฑิตยสภาแห่งรัฐนิวยอร์ก (the New York State Bar Association) มีมติในปี 1916 ว่าโรงเรียนกฎหมายทุกแห่งพึงทำให้การทำงานในคลินิกหรือหน่วยให้ความช่วยเหลือทางกฎหมายแก่ผู้ยากจนเป็นกระบวนการวิชาในหลักสูตร⁷ หลังจากนั้นในปี 1928 มหาวิทยาลัยเซาเทิร์นแคลิฟอร์เนียได้ทดลองเปิดวิชาคลินิกกฎหมายเป็นกระบวนการระยะสั้น (หลักสูตร 1 ปี) ต่อมาการศึกษากฎหมายเชิงคลินิกอย่างเต็มรูปแบบจึงได้เริ่มต้นเป็นครั้งแรกที่มหาวิทยาลัยดุก ในปี 1931⁸

ปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้การศึกษากฎหมายเชิงคลินิกได้รับการยอมรับและแพร่หลายในสถาบันการศึกษาต่างๆ คือ ความเคลื่อนไหวของนักวิชาการกลุ่มสังคมนิยมทางกฎหมาย (legal realism) ที่เกิดขึ้นในช่วงต้นศตวรรษที่ 20 อันมีที่มาจากความไม่พึงพอใจในวิธีการเรียนการสอนแบบ case method และ Socratic method ที่ใช้ในโรงเรียนกฎหมายของประเทศสหรัฐอเมริกา นักสังคมนิยมทางกฎหมายเห็นว่า case method เป็นการศึกษาที่หยุดนิ่ง (static) และไม่ใช่วิธีการที่แท้จริง จึงได้นำวิธีการศึกษากฎหมายอย่างใหม่มาใช้ในตอนต้นทศวรรษที่ 1930 โดยได้เปลี่ยนจุดสนใจจากการศึกษาคำพิพากษาในอดีต มาเป็นการศึกษาบทบาทของนักกฎหมายและผู้พิพากษาในการทำให้กฎหมายสามารถทำหน้าที่และดำเนินบทบาทในสังคมได้⁹ นักสังคมนิยมทางกฎหมายเห็นว่ากฎหมายไม่ได้หยุดนิ่งแต่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ และกฎหมายเป็นส่วนสำคัญในการแก้ปัญหาสังคมและเศรษฐกิจ ดังนั้นนักสังคมนิยมทางกฎหมายจะกระตุ้นให้นักศึกษา

⁷ Ibid.

⁸ Notes, (2007), "Adopting and Adapting: Clinical Legal Education and Access to Justice in China," *Harvard Law Review* 120: pp.2137.

⁹ Stephen Wizner, (2002), "What Does It Mean to Practice Law "In the Interests of Justice" in the Twenty-first Century?: The Law School Clinic: Legal Education in the Interests of Justice," *Fordham L. Rev.* 70: pp.1931.

ศึกษาและคิดว่ากฎหมายเป็นอย่างไร เป็นอยู่ได้อย่างไร กฎหมายรับใช้ใคร ทำไมกฎหมายจึงควรเป็นอย่างไร เป็นอยู่ ไม่ควรเปลี่ยนแปลง ตลอดจนศึกษาว่านักกฎหมายและผู้พิพากษามีบทบาทในการเปลี่ยนแปลงกฎหมายอย่างไร นักสังคมนิยมทางกฎหมายส่งเสริมให้นักศึกษาตั้งข้อสงสัยถึงความเหมาะสมของกฎหมายที่เป็นอยู่ และหาแนวทางในการปฏิรูปกฎหมายเพื่อตอบสนองความต้องการของสังคม¹⁰

นักกฎหมายที่สำคัญของสำนักความคิดนี้สองคนคือ Jerome N. Frank และ Karl Llewellyn เห็นว่านักศึกษากฎหมายต้องศึกษากฎหมายในฐานะที่กฎหมายเป็นเครื่องมือที่ถูกใช้เพื่อบรรลุเป้าหมายบางประการ ตัวกฎหมายเองไม่ได้เป็นเป้าหมาย¹¹ ในความพยายามที่จะทำให้กฎหมายตอบสนองความต้องการของสังคม นักสังคมนิยมทางกฎหมายพยายามที่จะเชื่อมโยงทฤษฎีทางกฎหมายเข้ากับการประกอบวิชาชีพ นักกฎหมายกลุ่มนี้มีความคิดว่าการศึกษากฎหมาย นักศึกษาต้องเรียนรู้ถึงความสัมพันธ์ที่ไม่หยุดนิ่งระหว่างทฤษฎีกับการปฏิบัติ กล่าวคือทฤษฎีที่ดีต้องสามารถใช้ได้ในความเป็นจริง และการปฏิบัติที่ดีต้องถูกต้องตามทฤษฎี Jerome N. Frank ถึงขนาดเสนอให้เปลี่ยนโรงเรียนกฎหมายเป็นโรงเรียนนักกฎหมายเชิงคลินิก (clinical lawyer schools) ซึ่งนักศึกษาจะได้เรียนรู้ถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างทฤษฎีกับการปฏิบัติ¹² Frank ต้องการให้นักศึกษากฎหมายมีประสบการณ์ทางปฏิบัติเช่นเดียวกับนักศึกษาแพทย์¹³ กลุ่มสังคมนิยมทางกฎหมายจึงมีส่วนในการสนับสนุนการสอนทักษะในการประกอบวิชาชีพและคดีนิยมของผู้ประกอบวิชาชีพในคลินิกกฎหมายมาตั้งแต่ยุคเริ่มต้น¹⁴

ส่วน Karl Llewellyn ได้เรียกร้องให้นำวิธีการศึกษาด้านบทบาทหน้าที่ของกฎหมาย (functional approach) ที่เน้นทั้งทฤษฎีทางกฎหมายและประสบการณ์เชิงปฏิบัติที่เป็นระบบและมีทฤษฎีรองรับ ซึ่ง Llewellyn เรียกว่า “ordered practical

¹⁰ *Ibid.*, pp. 1931-1932.

¹¹ Margaret Martin Barry, Jon C. Dubin & Peter A. Joy, (2000), “Clinical Education for This Millennium: The Third Wave,” 9.

¹² Stephen Wizner, (1932). “What Does It Mean to Practice Law,” (N.p.: n.p.) .

¹³ Robert MacCrate, (1997), “Educating a Changing Profession: From Clinic to Continuum,” *Tenn. L. Rev.* 64: pp.1105.

¹⁴ Martin Barry, Jon C. Dubin & Peter A. Joy, “Clinical Education for This Millennium,” 12.

experience” มาสอนในโรงเรียนกฎหมาย ความคิดในเรื่อง ประสบการณ์เชิงปฏิบัติที่เป็นระบบนี้เองที่เป็นความคิดเบื้องหลังการศึกษากฎหมายเชิงคลินิก และได้พัฒนาต่อมาจนโรงเรียนกฎหมายเกือบทุกแห่งในประเทศสหรัฐอเมริกาได้บรรจุการศึกษากฎหมายเชิงคลินิกไว้ในหลักสูตร¹⁵ ในปัจจุบันแต่ละแห่งจะมีวิชาคลินิกโดยเฉลี่ยประมาณ 6 วิชา¹⁶ และได้แพร่หลายต่อไปยังประเทศอื่นๆ อีกหลายประเทศทั่วโลก

2. ระเบียบวิธีการศึกษากฎหมายเชิงคลินิก

ในยุคเริ่มต้นของการศึกษากฎหมายเชิงคลินิก ความคิดเกี่ยวกับวิธีการสอนกฎหมายเชิงคลินิกยังเป็นความคิดพื้นฐานว่าเป็นการสอนนักศึกษาด้วยคดีจริง แต่ต่อมานักวิชาการด้านคลินิกกฎหมายได้เริ่มให้ความสำคัญกับการมองการศึกษา กฎหมายเชิงคลินิกอย่างเป็นระบบในปัจจุบันอาจกล่าวได้ว่าระเบียบวิธีการสอนกฎหมายเชิงคลินิกมีองค์ประกอบและรายละเอียด ดังนี้

2.1 การเรียนรู้ด้วยการลงมือทำ

เมื่อกล่าวถึงระเบียบวิธีการสอนกฎหมายเชิงคลินิกนักวิชาการส่วนใหญ่มักจะให้ความหมายว่าหมายถึงการเรียนรู้ด้วยการลงมือทำ แนวความคิดในการให้การศึกษาดังกล่าวได้นำมาจากการศึกษาทางการแพทย์ที่นักศึกษาเรียนรู้การตรวจวินิจฉัยและการบำบัดรักษาโรคจากผู้ป่วยในโรงพยาบาล ภายใต้การกำกับดูแลและให้คำแนะนำจากแพทย์ของโรงพยาบาล¹⁷ ดังที่ศาสตราจารย์ Richard Lewis แห่งมหาวิทยาลัยคาร์ดิฟ ประเทศอังกฤษเคยเปรียบเทียบว่าเป็นการยากที่จะจินตนาการถึงแพทย์ที่มีคุณภาพทั้งที่แพทย์ผู้นั้นไม่เคยตรวจร่างกายคนที่มีชีวิต หรือนักวิทยาศาสตร์ที่สำเร็จการศึกษาโดยไม่เคยทำการทดลอง แต่การผลิตนักกฎหมายที่ขาดประสบการณ์ในทางปฏิบัติกลับเป็นสิ่งที่ทำกันอยู่โดยทั่วไปในมหาวิทยาลัยต่างๆ เกือบทั่วโลก¹⁸

¹⁵ Notes, “Adopting and Adapting: Clinical Legal Education and Access to Justice in China,” 2137.

¹⁶ Richard J. Wilson, (2009) “Western Europe: Last Holdout in the Worldwide Acceptance of Clinical Legal Education,” *German Law Journal* 10: pp.823-826.

¹⁷ N.R. Madhava Menon, (2008), “Clinical Legal Education: Concept and Concerns,” in *Clinical Legal Education*, ed. N.R. Madhava Menon et al. (Lucknow: Eastern Book Company): p.10.

¹⁸ Richard Lewis, *Clinical Legal Education Revisited*, 1, retrieved October 17, 2009, <http://www.law.cf.ac.uk/research/pubs/repository/212.pdf>.

2.2 การใช้ทฤษฎีและหลักกฎหมายในสถานการณ์จริงและการดำเนินบทบาทของนักกฎหมาย

การศึกษากฎหมายเชิงคลินิกฝึกนักศึกษาโดยการให้นักศึกษาอยู่ในสถานการณ์ที่ต้องใช้ความรู้ที่ได้จากชั้นเรียน นักศึกษาต้องวางแผนว่าจะใช้ทฤษฎีและหลักกฎหมายอย่างไรในสถานการณ์จริง¹⁹ นักศึกษาต้องเผชิญกับสถานการณ์ที่มีปัญหาแบบเดียวกับที่นักกฎหมายต้องเผชิญในการประกอบวิชาชีพ และนักศึกษาต้องเป็นผู้จัดการกับปัญหาดังกล่าวด้วยตนเองโดยการเป็นผู้ที่ประเมินปัญหาและแก้ไข และต้องอยู่ภายใต้การตรวจสอบที่เข้มงวด²⁰

ในการศึกษากฎหมายเชิงคลินิก นักศึกษาจะได้รับการสอนและชี้แนะให้มองประเด็นต่างๆ จากมุมมองหลายๆ มุมมอง เพื่อให้เข้าใจกระบวนการทางกฎหมายในบริบทเชิงนโยบายและกระบวนการทางสังคม²¹ การศึกษากฎหมายเชิงคลินิกมุ่งที่จะทำให้การศึกษากฎหมายเกี่ยวข้องกับสังคมมากขึ้นและมีความสำคัญในเชิงวิชาชีพ ศาสตราจารย์ N.R. Madhava Menon กล่าวว่าแก่นกลางของการศึกษากฎหมายเชิงคลินิกนั้นคือการที่นักศึกษาได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับสถานการณ์ในชีวิตจริงที่เกี่ยวข้องกับกฎหมาย²²

2.3 การใช้วิธีการสอนที่ผู้เรียนต้องมีส่วนร่วม (interactive teaching method)

ลักษณะเฉพาะตัวของการศึกษาเชิงคลินิกคือการมีส่วนร่วมเชิงรุก (active participation) ของนักศึกษา ภายใต้การชี้แนะและให้คำปรึกษาแนะนำของคณาจารย์ เมื่อการศึกษาเชิงคลินิกนำมาใช้ในการศึกษากฎหมายจึงมีความหมายถึงกระบวนการวิชาหรือหลักสูตรที่นักศึกษามีส่วนร่วมในการทำงานซึ่งปกติเป็นงานของ

¹⁹ Andreas Bucker and William A. Woodruff, (2008), "The Bologna Process and German Legal Education: Developing Professional Competence through Clinical Experiences," *German Law Journal* 9: 578-579.

²⁰ Margaret Martin Barry, Jon C. Dubin, and Peter A. Joy, "Clinical Education for This Millennium," 17-18.

²¹ Menon, "Clinical Legal Education," 10.

²² *Ibid.*, 12.

นักกฎหมาย เช่น การเป็นตัวแทนให้กับลูกความภายใต้การให้คำปรึกษาแนะนำของอาจารย์หรือทนายความ²³

วิธีการสอนที่ผู้เรียนต้องมีส่วนร่วมที่ใช้ในการศึกษากฎหมายเชิงคลินิกมีหลากหลาย อาทิเช่น ก) การแสดงบทบาทสมมติ (Role Plays) ข) การจำลองสถานการณ์ (Simulations) ค) ศาลจำลอง (Moots) ง) การพิจารณาคดีจำลอง (Mock trials) จ) กรณีศึกษา (Case studies) ฉ) การอภิปรายกลุ่มย่อย (Small group discussion) ช) การถกเถียง (Debates) และ ซ) การแสดงจุดยืน (Taking a stand)²⁴

2.4 การให้คำแนะนำ กำกับดูแล และตรวจสอบ

การศึกษากฎหมายเชิงคลินิกไม่ใช่การปล่อยให้ นักศึกษาลองผิดลองถูกไปตามลำพัง แต่อาจารย์ผู้สอนต้องมีส่วนร่วมในประสบการณ์นั้นและร่วมรับผิดชอบตลอดจนสร้างสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมในการเรียนรู้จากประสบการณ์²⁵

2.5 การไต่ครวญตรวจสอบและสะท้อนความเห็น

วิธีการอย่างหนึ่งที่ใช้ในการศึกษากฎหมายเชิงคลินิกคือการให้นักศึกษาได้ไต่ครวญไต่ตรองประสบการณ์ที่ตนได้รับโดยการเขียนบันทึก (journal) การได้ไต่ครวญไต่ตรองประสบการณ์ที่ตนได้รับเป็นเรื่องสำคัญสำหรับการศึกษา David Kolb แห่งมหาวิทยาลัยเคสเวสเทิร์นได้อธิบายกระบวนการเรียนรู้ของคนว่ามี 4 ขั้นตอน ขั้นตอนที่หนึ่ง คือการเกิดประสบการณ์จากการเรียนรู้โดยการลงมือทำและมีมีส่วนร่วม ขั้นตอนที่สอง คือการสังเกตและครุ่นคิดอย่างลึกซึ้งเกี่ยวกับประสบการณ์ที่ได้รับพร้อมกับวิเคราะห์ข้อมูลใหม่ที่ได้และการตระหนักรู้ในสิ่งที่ได้รับ ขั้นตอนที่สามคือการได้ข้อสรุป ความคิดใหม่ หรือแนวคิดที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของสองขั้นตอนแรก และขั้นตอนที่สี่ คือการนำประสบการณ์ ข้อมูล และแนวคิดที่ได้ไปใช้ในสถานการณ์ใหม่ Kolb สรุปว่าการเรียนรู้และพัฒนาการจะทำได้ง่ายกว่าเมื่อกระบวนการต่างๆ ได้ผสมผสาน

²³ Ibid., 10.

²⁴ David Mcquoid-Mason, (2005), "The Mission of Clinical Legal Education (CLE) and Its Main Components-Academic and Legal Service-and the difference between CLE and Legal Aid and NGO Initiatives," (paper presented at Southeast Asia Clinical Legal Education Conference, Phnom Penh, Cambodia, November 26-30, 2005: pp.36-37.

²⁵ Menon, "Clinical Legal Education," 12.

เข้าด้วยกัน²⁶

2.6 การประเมินผล

วิธีการประเมินที่ใช้ในการศึกษากฎหมายเชิงคลินิกไม่ได้ใช้การสอบเพียงอย่างเดียว แต่ใช้วิธีต่างๆ หลากหลาย ดังเช่น การวิจารณ์อย่างสร้างสรรค์ การชมเชย การให้ความเห็นต่อผลงานของนักศึกษา การประเมินด้วยวิธีการเหล่านี้จะทำให้นักศึกษาเข้าใจได้ว่าตนมีความเข้าใจมากน้อยเพียงใด นักวิชาการด้านการเรียนรู้เห็นตรงกันว่านักศึกษาที่เป็นผู้ใหญ่ต้องการความเห็นหรือคำติชมจากผู้อื่นในสิ่งที่ตนทำ (feedback) เพื่อรักษาแรงจูงใจ แต่โรงเรียนกฎหมายมักจะใช้วิธีการเชิงลบ ทั้งที่วิธีการเชิงลบมีประโยชน์เฉพาะการเปลี่ยนพฤติกรรมที่ไม่ดีเท่านั้น หรือใช้การสอบเทอมละครั้งโดยที่ผู้สอนไม่ได้ให้ความคิดเห็นติชมผลงานของนักศึกษาเลย และผลสอบก็มักจะออกมาช้าเกินกว่าที่นักศึกษาจะมีโอกาสปรับปรุงตัว²⁷

การที่นักศึกษามีโอกาสได้รับความคิดเห็นติชมจากผู้อื่นอย่างสม่ำเสมอในช่วงเริ่มต้นกระบวนการเรียนรู้จะช่วยให้นักศึกษาจดจำสิ่งที่ตนเองเรียนได้ และช่วยให้นักศึกษาเข้าใจว่าตนแก้ไขปัญหาหรือทำอะไรได้ดีแค่ไหน และเกิดความคิดว่าทำอะไรจึงจะทำได้ดีขึ้น นอกจากนี้เมื่อนักศึกษามีส่วนร่วมในการเรียนรู้จากการลงมือทำที่มีการสรุปรวบยอดในตอนท้าย นักศึกษาจะเรียนรู้ว่าตนจะเรียนรู้จากประสบการณ์ได้อย่างไร และที่สำคัญคือนักศึกษาจะสามารถพัฒนากระบวนการเรียนรู้ที่สามารถนำไปใช้ได้ตลอดชีวิต²⁸

3. ผลของการศึกษากฎหมายเชิงคลินิก

ศาสตราจารย์ Richard Lewis ระบุถึงผลของการศึกษากฎหมายเชิงคลินิกว่าได้ก่อประโยชน์ หลายประการ ดังเช่น

3.1 การเรียนรู้จากประสบการณ์

การที่การศึกษากฎหมายเชิงคลินิกใช้วิธีการสอนกฎหมาย

²⁶ Sonsteng et al., (2007), "A Legal Education Renaissance: A Practical Approach for the Twenty-First Century," *William Mitchell Law Review* 34: pp.405.

²⁷ *Ibid.*, 407.

²⁸ *Ibid.*, 408.

ที่แตกต่างออกไปจากวิธีการสอนในรูปแบบเดิม กล่าวคือ ให้นักศึกษาศึกษาจากประสบการณ์หรือเป็นการเรียนรู้ด้วยการลงมือทำ (Learning by doing) แทนที่จะใช้วิธีการสอนแบบบรรยายแบบดั้งเดิมที่คาดหวังให้นักศึกษาทำตัวเป็นฟองน้ำดูดซับข้อมูลที่บรรยายทั้งหมด การศึกษากฎหมายเชิงคลินิกทำให้นักศึกษาต้องมีส่วนร่วมในกระบวนการเรียนการสอนมากกว่า นักศึกษาเองต้องเป็นฝ่ายเริ่มต้นกำหนดขอบเขตปัญหาของลูกความ วางแผนและหาทางแก้ไขปัญหานักศึกษาจึงสนใจการเรียนมากขึ้น เมื่อทราบว่าความสำเร็จในการศึกษาขึ้นอยู่กับความพยายามของตัวเองมากกว่าปัจจัยภายนอก ดังเช่น ความสามารถในการสอนของอาจารย์ หรือ ข้อสอบที่เคยออก นอกจากนี้ การที่จุดประสงค์ของการศึกษามีความชัดเจนว่าเรียนไปเพื่ออะไร จะทำให้การศึกษามุ่งบรรลุผลได้ดียิ่งขึ้น สิ่งที่สำคัญของการศึกษานั้นไม่ได้อยู่ที่ว่าเรียนอะไร แต่อยู่ที่ว่าสามารถนำสิ่งที่ได้เรียนรู้มาไปใช้ทำอะไรได้บ้าง หรืออาจกล่าวได้ว่าการนำสิ่งที่รู้ไปใช้คือกุญแจสำคัญ ไม่ใช่เพียงการเรียนรู้สิ่งนั้น²⁹

Alfred E. Conard ศาสตราจารย์เกียรติคุณของโรงเรียนกฎหมายมหาวิทยาลัยมิชิแกนได้สะท้อนประสบการณ์ที่ตนได้รับจากการศึกษากฎหมายในคลินิกในขณะที่เป็นนักศึกษาว่า “Clinical experience puts colour in the empty outlines of the legal comic book.... Questions which were dull and meaningless become important and exciting. Answers which seemed black and white become grey, red and green. Dull legal rules become memorable elements of unforgettable events.”³⁰ (ประสบการณ์จากคลินิกเติมสีสันให้กับเค้าโครงที่ว่างเปล่าของหนังสือกฎหมายที่น่าซ้ำ....คำถามที่น่าเบื่อหน่ายและไร้ความหมายกลับกลายเป็นสิ่งสำคัญและน่าตื่นเต้น คำตอบที่คล้ายกับเป็นสีดำและสีขาวกลายเป็นเทา แดง เขียว หลักรัฐกฎหมายที่น่าเบื่อกลายเป็นสิ่งที่จดจำไม่มีวันลืม)

การศึกษากฎหมายเชิงคลินิกเปิดโอกาสให้นักศึกษาได้มีโอกาสใคร่ครวญสะท้อนความคิดและตรวจสอบตนเอง นักศึกษาได้อธิบายว่าทำไมตนจึงทำเช่นนั้น

²⁹ Richard Lewis, “Clinical Legal Education Revisited,” 7, retrieved October 17, 2009, from <http://www.law.cf.ac.uk/research/pubs/repository/212.pdf>.

³⁰ A. Conard, (1973) “Letter From The Law Clinic,” University of Michigan Law Quadrangle, 18 (1): Notes 18, quoted in Richard Lewis, “Clinical Legal Education Revisited,” 10.

ทำไมตนจึงทำเช่นนี้ และยังสามารถแลกเปลี่ยนความคิดเห็นหรือคิดทบทวนการกระทำของตน นักศึกษาสามารถตรวจสอบประเด็นทางกฎหมายและทางสังคมในเชิงลึก สามารถสร้างรากฐานในการมองบทบาทของนักกฎหมายและจริยธรรมนักกฎหมายภายในบริบททางปฏิบัติ ซึ่งผลการเรียนแบบคลินิกทำให้ความรู้ที่ได้นั้นสามารถยังคงอยู่กับนักศึกษาได้นานกว่าการเรียนแบบท่องจำเพื่อให้สอบผ่าน³¹

3.2 นักศึกษาได้ทักษะในการประกอบวิชาชีพ

การเรียนรู้จากประสบการณ์คือการถอยห่างจากหลักสูตรที่เน้นเรื่องข้อมูล (information-based syllabus) และการจดจำข้อมูล การศึกษากฎหมายเชิงคลินิกเน้นที่ทักษะ (skills-based approach) โดยให้ความสำคัญกับกระบวนการทำงานที่เกี่ยวข้องกับวิชาชีพกฎหมาย เช่น โครงสร้างของการเขียนจดหมาย การสอบถามข้อเท็จจริงจากลูกค้า และการเจรจาต่อรองแบบเผชิญหน้า เท่าๆ กับที่ให้ความสำคัญกับเนื้อหาของกฎหมายที่ใช้³²

ศาสตราจารย์ Richard Lewis ได้ยกตัวอย่างทักษะที่นักศึกษาได้รับจากการศึกษากฎหมายเชิงคลินิกว่ามีอาทิเช่น

1. ทักษะในการค้นคว้า โดยเฉพาะกรณีที่เกี่ยวข้องกับกฎหมายใหม่ๆ
2. ทักษะในการสื่อสาร เช่น การว่าต่างแก้ต่างให้กับลูกค้าในขั้นตอนต่างๆ
3. ทักษะในการสอบถามข้อเท็จจริงจากลูกค้าหรือพยาน Lewis กล่าวว่าวิธีการสอนกฎหมายแบบเดิมทำให้นักศึกษาไม่มีทักษะที่พอเพียงในการสอบถามข้อเท็จจริง และบ่อยครั้งที่คลินิกพบว่าการสอนแบบเดิมนั้นทำให้นักศึกษาไม่ได้รับข้อเท็จจริงแทนที่จะได้รับข้อเท็จจริง ดังนั้น นักศึกษาจะต้องเรียนรู้วิธีเกี่ยวข้องกับลูกค้า และพยายามพัฒนาทักษะในการฟังเพื่อที่จะได้รับข้อเท็จจริงจากลูกค้าอย่างเต็มที่

³¹ Richard Lewis, "Clinical Legal Education Revisited," 7.

³² *Ibid.*, 8.

4. ทักษะในการการให้คำปรึกษา เช่น การช่วยเหลือให้
ลูกความเข้าใจในสิ่งที่เกิดขึ้น และแนะนำวิธีจัดการกับปัญหานั้นๆ

5. ทักษะในการการร่างเอกสาร

6. ทักษะในการการเจรจาต่อรอง ในความเป็นจริงแล้ว
ศิลปะในระดับข้อพิพาทแทนการฟ้องร้องเป็นคดีเป็นสิ่งที่ใช้ในการประกอบวิชาชีพทาง
กฎหมายมากกว่าสิ่งที่ศึกษาจากคดีที่ได้รับการพิจารณาจากศาล

7. ทักษะในการแก้ปัญหา นักศึกษาจะเห็นภาพรวมทั้งหมด
ของปัญหาของลูกความและสามารถนำกฎหมายต่างๆ ที่แยกศึกษาเป็นส่วนๆ มาใช้ร่วมกัน
เช่น สัญญา หนี้ กฎหมายเกี่ยวกับบ้านและที่ดิน กฎหมายประกันสังคม และวิธีพิจารณา
ความแพ่ง มักจะต้องนำมาใช้ร่วมกันในคดีพิพาทระหว่างผู้เช่ากับผู้ให้เช่าที่ดิน

8. ทักษะในการสร้างความสัมพันธ์กับเพื่อนร่วมงานและ
การทำงานเป็นระบบ ทักษะดังกล่าวรวมถึง การสื่อสาร และการทำงานในฐานะที่เป็นสมาชิก
ของกลุ่ม การให้ความช่วยเหลือในการจัดการและรักษาวิธีปฏิบัติของสถานที่ทำงานไว้³³

3.3 การเกิดแรงจูงใจ และการพัฒนาของนักศึกษา

Lewis ระบุว่านักศึกษาที่ทำงานในคลินิกกฎหมายจะมี
ความกระตือรือร้นกับประสบการณ์ที่ได้รับ นักศึกษาจะมีแรงจูงใจของตนเองและมักจะ
ให้ความสนใจในการทำงานที่ได้รับมอบหมาย นักศึกษาจะมีความรับผิดชอบอย่างมาก
กับสิ่งที่พวกเขาทำ อาจารย์มักทำหน้าที่เป็นเพียงผู้อำนวยความสะดวก คือ ช่วยให้นักศึกษา
ค้นพบวิธีแก้ปัญหากฎหมายด้วยตัวของเขาเอง การทำงานในคลินิกจะช่วยให้ความรู้สึก
ไม่พึงพอใจของนักศึกษาต่อการศึกษาในโรงเรียนกฎหมายลดลง และสามารถทำให้นักศึกษา
มีพลังกับการเรียนต่อไป และอาจทำให้นักศึกษาได้คิดว่าโรงเรียนกฎหมายให้
อะไรกับนักศึกษาและนักศึกษาควรเดินไปสายอาชีพใดในอนาคต³⁴

3.4 จริยธรรม และความรับผิดชอบในวิชาชีพ

การศึกษากฎหมายและความรับผิดชอบในวิชาชีพและ
การปฏิบัติตนของนักกฎหมายเป็นสิ่งที่ขาดหายไปจากการเรียนการสอนในโรงเรียน

³³ Ibid., 9.

³⁴ Ibid.

กฎหมาย แต่ในปัจจุบันความสนใจในเรื่องนี้เพิ่มมากขึ้น และเป็นข้อถกเถียงกันว่าการศึกษานี้ในเรื่องดังกล่าวควรจะอยู่ในบริบทของคลินิกหรือไม่ เพราะคลินิกสามารถทำให้ความรู้ที่เป็นนามธรรมในบริบทของการปฏิบัติได้ แม้จะเป็นที่ถกเถียงกันมากกว่าผู้สอนจะสามารถพัฒนามาตรฐานทางศีลธรรมจริยธรรมของนักศึกษาได้จริงหรือไม่ แต่ศาสตราจารย์ Richard Lewis เห็นว่าอย่างน้อยที่สุดคลินิกก็เป็นเป้าหมายที่เปิดโอกาสให้นำเอาประเด็นเรื่องศีลธรรมมาอภิปรายถกเถียงมากกว่าการเรียนรู้ในหลักสูตรแบบเดิม³⁵

3.5 ความสัมพันธ์กับสังคมท้องถิ่น

ภาพลักษณ์ของมหาวิทยาลัยที่เป็นเสมือนหอคอยางข้างนั้นบ่อยครั้งที่เป็นจริงอย่างมากเพราะมหาวิทยาลัยอาจตัดขาดตนเองจากสิ่งแวดล้อมหรือชุมชนที่มหาวิทยาลัยตั้งอยู่ คลินิกกฎหมายช่วยลดความแปลกแยกนี้ได้และทำให้โรงเรียนกฎหมายมีความสัมพันธ์กับชุมชนมากขึ้น ตัวอย่างเช่น คลินิกสามารถเสนอความช่วยเหลือหรือให้คำแนะนำกับผู้ที่ไม่ได้รับความช่วยเหลือใดๆ จากองค์กรอื่น ผู้ที่ด้อยโอกาสมากที่สุดของสังคมก็อาจได้รับความช่วยเหลือด้วยวิธีใดวิธีหนึ่ง นอกจากนี้การทำงานของคลินิกยังทำให้นักศึกษามีโอกาสได้พบกับปัญหาของบุคคลที่แตกต่างจากตนทั้งรุ่นอายุและพื้นฐาน ประสบการณ์นี้สามารถเพิ่มความเข้าใจให้กับนักศึกษาเกี่ยวกับสถานการณ์ของคนในสังคม และสามารถเพิ่มวุฒิภาวะและความรับผิดชอบของนักศึกษาได้ นักศึกษาได้เรียนรู้ว่าตนต้องจัดการกับปัญหาของลูกความโดยไม่นำอารมณ์ความรู้สึกที่มีต่อลูกความเข้ามาเกี่ยวข้องจนกระทั่งทำให้การตัดสินใจของตนเบี่ยงเบนไป³⁶

4. การศึกษากฎหมายเชิงคลินิกในประเทศจีน

การศึกษากฎหมายเชิงคลินิกในประเทศจีนได้เริ่มต้นหลังการเปิดประเทศที่มีขึ้นในช่วงปลายทศวรรษที่ 1970 แรงกดดันจากนานาชาติทำให้รัฐบาลจีนต้องเปลี่ยนการปกครองโดยคณะบุคคลเป็นการปกครองโดยกฎหมาย (rule by law) รัฐบาลจีนจึงได้เพิ่มความสำคัญกับการให้ความช่วยเหลือทางกฎหมาย โดยถือว่าเป็นส่วนสำคัญในการปกครองตามหลักนิติธรรม ในปี 1993 กระทรวงยุติธรรมจีนได้เริ่มกำหนดให้การให้ความช่วยเหลือทางกฎหมายเป็นมาตรฐานทางจริยธรรมของผู้ประกอบวิชาชีพทาง

³⁵ Ibid., pp.10.

³⁶ Ibid., pp.10-11.

กฎหมาย (Lawyers' Professional Morality and Professional Discipline Standards) การศึกษากฎหมายเชิงคลินิกในประเทศจีนจึงได้เริ่มต้นนับแต่นั้น³⁷ มหาวิทยาลัยต่างๆ และนักศึกษาได้เข้ามามีบทบาทในการพัฒนาการให้ความช่วยเหลือทางกฎหมาย โดยเริ่มจากการจัดตั้งศูนย์ให้ความช่วยเหลือทางกฎหมายในมหาวิทยาลัย³⁸

การศึกษากฎหมายเชิงคลินิกในประเทศจีนในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของ หลักสูตรได้เริ่มต้นในปี 2000 โดยมีการศึกษากฎหมายเชิงคลินิกของประเทศสหรัฐอเมริกา เป็นต้นแบบ³⁹ มหาวิทยาลัยจำนวน 7 แห่งของจีน คือ มหาวิทยาลัยปักกิ่ง (Peking University) มหาวิทยาลัยชิงหัว (Tsinghua University) มหาวิทยาลัยเหินหมิน (Renmin University of China) มหาวิทยาลัยอู่ฮั่น (Wuhan University) มหาวิทยาลัยเศรษฐศาสตร์ และกฎหมายจงหนาน (Zhongnan University of Economics and Law) มหาวิทยาลัยการเมืองและกฎหมายจีนตะวันออก (East China University of Politics & Law) และ มหาวิทยาลัยฟู่ตัน (Fudan University) ได้เปิดสอนโดยการสนับสนุนของ Ford Foundation โดยวัตถุประสงค์หลักคือเพื่อปฏิรูปการศึกษากฎหมาย โดยเฉพาะในด้านการสร้างทักษะในการประกอบวิชาชีพ⁴⁰ จนถึงปี ค.ศ. 2011 ประเทศจีนมีมหาวิทยาลัย จำนวน 82 แห่งที่ได้บรรจุวิชาการศึกษากฎหมายเชิงคลินิกไว้ในหลักสูตร⁴¹

5. ผลของการศึกษากฎหมายเชิงคลินิกในประเทศจีน

ในการทำวิจัยภาคสนามเพื่อศึกษาผลของการศึกษากฎหมายเชิงคลินิก ในประเทศที่ใช้ระบบกฎหมายและระบบการศึกษากฎหมายเช่นเดียวกับไทย งานวิจัยนี้ เลือกประเทศจีนเป็นพื้นที่ในการศึกษาและพบว่ามูลเหตุจูงใจของนักศึกษาจีนในการ

³⁷ Benjamin L. Liebman, (1999), "Legal Aid and Public Interest Law in China," *Tex. Int' LL.J.* 34: pp.211, pp.219, 222-23, quoted in notes, "Adopting and Adapting: Clinical Legal Education and Access to Justice in China," 2134.

³⁸ Notes, "Adopting and Adapting," 2134.

³⁹ *Ibid.*, 2135.

⁴⁰ Gong Wendong, vice dean สัมภาษณ์วันที่ 12 พฤษภาคม 2552 ณ Peking University Law School กรุงปักกิ่ง ประเทศจีน, Chen Jiamin สัมภาษณ์วันที่ 14 พฤษภาคม 2552 ณ Tsinghua University Law School กรุงปักกิ่ง ประเทศจีน.

⁴¹ Yanmin Cai, (2011), "Global Clinical Legal Education and International Partnerships: A Chinese Legal Educator's Perspective," *Maryland Journal of International Law* 26: pp.168.

เลือกศึกษาวิชากฎหมายเชิงคลินิกสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ในการนำการศึกษากฎหมายเชิงคลินิกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของหลักสูตรการศึกษากฎหมายจีน โดยนักศึกษาผู้ให้สัมภาษณ์ระบุเหตุผลในการศึกษาตรงกันว่าเพราะต้องการได้ทักษะในการประกอบวิชาชีพ นักศึกษามหาวิทยาลัยปักกิ่งผู้หนึ่ง (ไม่ต้องการเปิดเผยชื่อ) นอกจากจะให้เหตุผลว่าเลือกศึกษาวิชานี้เพราะต้องการทักษะแล้ว ยังได้ชี้ให้เห็นความสำคัญของการเรียนรู้ทักษะไว้อย่างน่าสนใจว่า “กฎหมายมีชีวิตเมื่อเราปฏิบัติ การรู้แต่เพียงทฤษฎีกฎหมายไม่สามารถทำให้คุณเป็นนักกฎหมายที่ดีได้”⁴²

จากการสัมภาษณ์นักศึกษากฎหมายจีนในส่วนของผลของการศึกษาในด้านการพัฒนาทักษะของการประกอบวิชาชีพทางกฎหมาย นักศึกษาผู้ให้สัมภาษณ์ทุกคนแสดงความพึงพอใจต่อการได้รับการพัฒนาทักษะ เช่นเดียวกับอาจารย์ผู้สอนและผู้บริหารหลักสูตรที่ต่างยืนยันในผลดังกล่าว ดังที่ ดร. กง เหวินตง (Gong Wendong) รองคณบดีคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยปักกิ่งให้สัมภาษณ์ว่า “นักศึกษาได้เรียนรู้ทักษะจริงๆ และนักศึกษาสามารถปฏิบัติกับคดีจริงๆ” และได้ชี้ให้เห็นประโยชน์ของการสอนทักษะการประกอบวิชาชีพให้นักศึกษาว่า “เมื่อสำเร็จการศึกษาไปสมัครงานที่สำนักงานกฎหมายทางสำนักงานเห็นว่านักศึกษาเหล่านี้มีพื้นฐานในด้านทักษะ จึงยินดีรับเข้าทำงาน”⁴³

การศึกษากฎหมายเชิงคลินิกในประเทศจีนแม้จะเริ่มต้นโดยมีวัตถุประสงค์หลักคือเพื่อปฏิรูปการศึกษากฎหมาย โดยเฉพาะในด้านการสร้างทักษะในการประกอบวิชาชีพ แต่จากการสัมภาษณ์อาจารย์และนักศึกษาของมหาวิทยาลัยจีนทั้ง 3 แห่ง ผู้วิจัยพบว่าการศึกษากฎหมายเชิงคลินิกให้ผลทั้งในด้านการพัฒนาทักษะของการประกอบวิชาชีพทางกฎหมาย และการปลูกฝังจริยธรรมของนักกฎหมาย โดยเฉพาะในส่วนการปลูกฝังจริยธรรมของนักกฎหมายนั้น นักศึกษาผู้ให้สัมภาษณ์ได้แสดงออกถึงความรับผิดชอบของนักกฎหมายต่อสังคม และความรับผิดชอบต่อลูกค้า ดังปรากฏจากคำสัมภาษณ์ของหู เจีย อี้ นักศึกษามหาวิทยาลัยเหอหนาน ว่า “เวลาที่พูดถึงความรับผิดชอบต่อสังคม ฟังครั้งแรกรู้สึกว่ามันเป็นอะไรที่ว่าง มันลอยมาก แต่พอค่อยๆ มาทำ มาสัมผัส คนที่เขามาที่คลินิกจะเป็นคนจนคนระดับล่าง คือคุณก็จะรู้ว่าคุณได้สัมผัส

⁴² สัมภาษณ์วันที่ 19 พฤษภาคม 2552 ณ Peking University Law School กรุงปักกิ่ง ประเทศจีน

⁴³ สัมภาษณ์วันที่ 19 พฤษภาคม 2552 ณ Peking University Law School กรุงปักกิ่ง ประเทศจีน

กับคนพวกนี้ ซึ่งชีวิตเด็กในมหาวิทยาลัยมันจะไม่ได้สัมผัสกับชีวิตของคนพวกนี้... พอมาทำแล้วก็เห็นว่ามันเป็นเรื่องจริง (ความรับผิดชอบต่อสังคม) เห็นอย่างนั้นจริงๆ”⁴⁴ และที่ปรากฏจากคำสัมภาษณ์ของ กุ้ย หลิน นักศึกษามหาวิทยาลัยเหินหมิน ว่า “เวลาเราเรียนวิชาอื่นฟังอาจารย์พูด ถ้าเราไม่เข้าใจก็ไม่ใช่ไร เราก็เก็บไว้ แต่ว่าตอนสอบคุณสอบได้ ก็ใช้ได้แล้ว แต่เรียนวิชาคลินิก คุณต้องช่วยคน เพราะฉะนั้นคุณจะต้องบอกว่า คุณไม่เข้าใจ แล้วจะเก็บไว้ แล้วไม่ไปค้นมันไม่ได้ เมื่อไม่เข้าใจเราต้องพยายามให้เราเข้าใจ”⁴⁵

คำสัมภาษณ์ของนักศึกษาหลายคนได้ชี้ให้เห็นว่าการศึกษากฎหมายเชิงคลินิกได้สร้างแรงจูงใจในการทำงานให้กับผู้ด้อยโอกาสในสังคม ดังที่เจสสิกา หยาง นักศึกษาปริญญาโท คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยชิงหัว อธิบายเหตุผลที่ตนยังทำงานกับคลินิกกฎหมายต่อมาแม้จะจบวิชากฎหมายเชิงคลินิกที่เรียนตั้งแต่ยังเป็นนักศึกษาปริญญาตรีว่า “เพราะเป็นโอกาสที่จะได้ช่วยคน”⁴⁶ และดังที่ฟู่ ซื่อหนี่ นักศึกษามหาวิทยาลัยเหินหมินกล่าวว่า “ก่อนที่จะมาเรียนวิชาคลินิกแผนกการชีวิตก็คือรับๆ ทำงาน ทำงานดีๆ สำนักงานกฎหมายใหญ่ๆ อายุ 30-40 ก็เกษียณออกมาเลี้ยงลูก มีเงินเยอะๆ ก็จบ แต่พอเข้ามาทำที่นี่ ก็ได้พบกับคนยากคนจน ก็มีความรู้สึกราวว่านี่ก็เป็นส่วนหนึ่งของชีวิตเมื่อพร้อม เมื่อมีประสบการณ์ มีทุนทรัพย์ที่พร้อม ก็อยากไปทำ NGO ก็เกิดจากการที่เข้ามาทำคลินิก”⁴⁷

นอกจากนี้การศึกษากฎหมายเชิงคลินิกยังให้ผลในด้านสร้าง ความเข้าใจในความแตกต่างระหว่างกฎหมายที่เป็นลายลักษณ์อักษรกับกฎหมายในความเป็นจริง ความเข้าใจในสภาพการทำงานของผู้ประกอบวิชาชีพทางกฎหมาย ตลอดจนสร้างทัศนคติที่ดีต่อการเรียนกฎหมายและการประกอบวิชาชีพทางกฎหมาย ดังปรากฏจากคำให้สัมภาษณ์ของ กุ้ย หลิน นักศึกษามหาวิทยาลัยเหินหมิน ว่า “สมัย

⁴⁴ สัมภาษณ์วันที่ 18 พฤษภาคม 2552 ณ Renmin University Law School กรุงปักกิ่ง ประเทศจีน

⁴⁵ สัมภาษณ์วันที่ 18 พฤษภาคม 2552 ณ Renmin University Law School กรุงปักกิ่ง ประเทศจีน

⁴⁶ สัมภาษณ์วันที่ 14 พฤษภาคม 2552 ณ คลินิกกฎหมายแรงงาน Tsinghua Law School กรุงปักกิ่ง ประเทศจีน

⁴⁷ สัมภาษณ์วันที่ 18 พฤษภาคม 2552 ณ Renmin University Law School กรุงปักกิ่ง ประเทศจีน

ก่อนถ้ายังไม่ทำคลินิกนี้ เรียนหนังสือวันๆ หนึ่งจะมีความรู้สึก 2 อย่าง (1) ความรู้ที่มีอยู่ มันน้อยเหลือเกิน มันจำกัดมาก มันมีอยู่เท่านั้น (2) มันไม่ค่อยมีประโยชน์เท่าไร แต่พอ มาทำคลินิกบางที่แม้ไม่ทำคดี บางที่นั่งอยู่แล้วมีคนมาปรึกษา ก็ตอบคำถาม ถ้าสมมุติ ว่าตอบคำถามได้ ก็มีความรู้สึกว่าคุณรู้ที่เดิมที่ว่ามันน้อย ที่มีจำกัด จริงๆ แล้วมันสามารถ ช่วยคนๆ หนึ่งได้ และมันก็มีประโยชน์มันสามารถช่วยคนๆ หนึ่งได้... พอมาทำที่คลินิก ก็รู้สึกว่าอาชีพทนายเป็นอาชีพที่สำคัญในสังคม สามารถช่วยคนด้อยโอกาสได้ บางที อาจสามารถเปลี่ยนแปลงชีวิตคนๆ หนึ่ง การเปลี่ยนแปลงชีวิตคนๆ หนึ่งอาจค่อยๆ เปลี่ยน โลกให้ดีขึ้นได้ ทำให้ได้สัมผัสด้านบวกของอาชีพนี้มากขึ้น ทำให้รู้สึกว่า การเรียนสิ่งนี้ มันมีคุณค่ามากขึ้น”⁴⁸

อย่างไรก็ตามความเข้าใจของนักศึกษาต่อกฎหมายในความเป็นจริง อาจกลายเป็นประเด็นที่ผู้สอนต้องระวังมัดระวังอย่างสูงในการสร้างความเข้าใจที่ถูกต้อง ให้กับนักศึกษา เมื่อกฎหมายในความเป็นจริงนั้น ส่งผลต่อความเข้าใจในเรื่องจริยธรรม นักกฎหมาย ดังที่ปรากฏข้อควรระวังจากคำสัมภาษณ์ของนักศึกษาสองคน ดังนี้

“เวลาที่เรียนวิชานี้เห็นไหมว่ากฎหมายจีนมันเป็นอักษรจีน เพราะตัวอักษร จีนตัวอักษรหนึ่งมันแทนความหมายเยอะมาก เพราะฉะนั้นประโยคสั้นๆ ประโยคหนึ่งแต่ ความหมายมันเยอะ คุณจะตีความกฎหมายยังงี้ก็ได้ ศรัทธาอาจารย์มา เพราะอาจารย์ เขามีความสามารถในการที่จะแปลตัวอักษรให้เป็นประโยชน์แก่ฝ่ายตนเอง ซึ่งเหมือนกับ ว่าพอเรียนวิชานี้ได้วิธีการที่จะประยุกต์ใช้กฎหมาย วิธีตีความกฎหมายให้เป็นประโยชน์ กับตัวเอง ได้มีการใช้กฎหมาย เป็นการเรียนกฎหมายอย่างพลิกแพลง ยืดหยุ่น”⁴⁹

“เคยไปฟังบรรยายมา โดยทนายความคนหนึ่ง ทนายความคนนี้พูด น่าสนใจมาก เขาบอกว่าเรื่องๆ หนึ่ง สมมุติกฎหมายไม่ได้กำหนดไว้ ถ้าผมเป็นทนายความ ถ้าเกิดเป็นคดีที่ผมไม่ต้องการที่จะรับทำเรื่องนี้ ผมก็บอกว่ากฎหมายมันไม่ได้กำหนด ไว้ คือกฎหมายอนุญาต แต่ถ้าผมต้องการผลอีกแบบหนึ่ง ผมก็จะบอกว่าการที่กฎหมาย ไม่ได้กำหนดไว้แปลว่ากฎหมายห้าม ซึ่งก็คือมันตีความได้ทั้งสองอย่าง”⁵⁰

⁴⁸ สัมภาษณ์วันที่ 18 พฤษภาคม 2552 ณ Renmin University Law School กรุงปักกิ่ง ประเทศจีน

⁴⁹ บันทึกคำสัมภาษณ์และรายละเอียดเกี่ยวกับการสัมภาษณ์เก็บรักษาไว้ที่ผู้เขียน

⁵⁰ บันทึกคำสัมภาษณ์และรายละเอียดเกี่ยวกับการสัมภาษณ์เก็บรักษาไว้ที่ผู้เขียน

6. การศึกษากฎหมายเชิงคลินิกในประเทศไทย

สำหรับประเทศไทยแม้แนวความคิดเกี่ยวกับการศึกษากฎหมายเชิงคลินิกจะได้ปรากฏในบทความเรื่อง “แนวทางใหม่ของการศึกษากฎหมาย” มาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2514 โดยศาสตราจารย์พิชัยศักดิ์ หรยางกูร⁵¹ บทความดังกล่าวได้ชี้ให้เห็นสภาพปัญหาของการศึกษากฎหมายไทยว่าขาดทั้งการศึกษาด้านทฤษฎีและด้านปฏิบัติ⁵² และได้เสนอให้นำการศึกษากฎหมายแบบที่ให้นักศึกษาปฏิบัติการด้วยตนเองจัดเข้าไว้ในหลักสูตรสำหรับการศึกษาในระดับปริญญาตรีตั้งแต่ชั้นปีที่สามขึ้นไป⁵³ แต่จนถึงปัจจุบันรูปแบบการจัดการศึกษากฎหมายเชิงคลินิกในประเทศไทยที่พอจะปรากฏอยู่บ้างคือการจัดตั้งคลินิกกฎหมายขึ้นในมหาวิทยาลัยโดยใช้ชื่อเรียกต่างกันไป ดังเช่น ศูนย์ให้ความช่วยเหลือทางกฎหมายแก่ประชาชน โครงการให้บริการทางกฎหมายแก่ประชาชน หรือโครงการให้ความรู้ทางกฎหมายแก่ประชาชน เป็นต้น แต่การดำเนินโครงการดังกล่าวในส่วนที่เกี่ยวข้องกับนักศึกษา มักอยู่ในรูปแบบของงานอาสาสมัครหรือเป็นกิจกรรมนอกหลักสูตรเช่นเดียวกับยุคเริ่มต้นของการศึกษากฎหมายเชิงคลินิกในประเทศไทย สหรัฐอเมริกาเมื่อกว่าหนึ่งร้อยปีก่อน ในขณะที่เดียวกันความเข้าใจของบุคคลทั่วไปและแม้กระทั่งผู้ที่อยู่ในวงการศึกษากฎหมายในประเทศไทยต่อคลินิกกฎหมายหรือโครงการในลักษณะดังกล่าว มักจะมีความเข้าใจแต่เพียงว่าเป็นการให้บริการทางวิชาการแก่ชุมชน ความเข้าใจต่อคลินิกกฎหมายในแง่เป็นการให้การศึกษาแก่นักศึกษาหรือเป็นโปรแกรมการศึกษายังเป็นไปอย่างจำกัด

จากการสำรวจปรัชญาและจุดมุ่งหมายของหลักสูตรการศึกษานิติศาสตร์ในประเทศไทย ผู้วิจัยพบว่าสถาบันการศึกษาต่างๆ ได้ให้ความสำคัญทั้งการให้ความรู้ด้านนิติศาสตร์ จริยธรรมของผู้ประกอบวิชาชีพ และทักษะในการประกอบวิชาชีพ ซึ่งสอดคล้องกับแนวความคิดเรื่องพันธกิจของโรงเรียนกฎหมายของนักนิติศาสตร์และโรงเรียนกฎหมายในประเทศอื่น อย่างไรก็ตาม แม้ว่าสถาบันการศึกษากฎหมายใน

⁵¹ พิชัยศักดิ์ หรยางกูร, (2514) “แนวทางใหม่ของการศึกษากฎหมาย,” วารสารสังคมศาสตร์ 8: pp.128-38.

⁵² เรื่องเดียวกัน, pp129.

⁵³ เรื่องเดียวกัน, pp138.

ประเทศไทยจะให้ความสำคัญกับการปลูกฝังจริยธรรมของผู้ประกอบวิชาชีพ และสร้างทักษะในการประกอบวิชาชีพให้กับนักศึกษาโดยกำหนดไว้ในปรัชญาและจุดมุ่งหมายของหลักสูตร แต่เนื้อหาของกระบวนวิชาส่วนใหญ่ในหลักสูตรยังเป็นการให้ความรู้ในบทบัญญัติของกฎหมายฉบับต่างๆ วิชาที่เน้นในด้านจริยธรรมและทักษะในการประกอบวิชาชีพทางกฎหมายนั้นมีอยู่น้อยมาก และที่สำคัญวิธีการสอนที่ใช้ในคณะนิติศาสตร์ในประเทศไทยโดยทั่วไป ยังใช้การสอนด้วยการบรรยายเป็นหลัก จนแทบจะเรียกได้ว่าเป็นวิธีการสอนเพียงอย่างเดียวที่ใช้ในการศึกษากฎหมาย แม้จะปรากฏความพยายามในการปฏิรูปการศึกษาในประเทศไทยโดยรวม ดังที่ปรากฏอยู่ในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และกรอบมาตรฐานคุณวุฒิระดับอุดมศึกษาแห่งชาติ ซึ่งคณะกรรมการการอุดมศึกษาได้กำหนดว่าหลักสูตรในระดับปริญญาตรีต้องพัฒนาผู้เรียนทั้งคุณธรรม จริยธรรม ความรู้ และทักษะที่จำเป็นต่อการปฏิบัติในวิชาชีพ และในกรณีของหลักสูตรวิชาชีพสิ่งสำคัญคือความรู้และทักษะที่จำเป็นต่อการปฏิบัติงานอย่างมีประสิทธิภาพในวิชาชีพนั้นๆ⁵⁴ แต่การสอนในลักษณะที่ผู้เรียนจะได้รับการพัฒนาในด้านต่างๆ ดังกล่าวอย่างครบถ้วน และโอกาสของนักศึกษาในการได้ฝึกปฏิบัติเพื่อพัฒนาทักษะในการประกอบวิชาชีพในขณะที่ศึกษาอยู่ในคณะนิติศาสตร์ของมหาวิทยาลัยต่างๆ ในประเทศไทยนั้นในปัจจุบันมีอยู่น้อยมาก

เมื่อพิจารณาเฉพาะการให้การศึกษาด้านทักษะในการประกอบวิชาชีพทางกฎหมายแก่นักศึกษา ผู้วิจัยพบว่าหลายประเทศได้แยกการให้การศึกษาด้านทักษะออกจากการศึกษาในระดับมหาวิทยาลัย โดยนักศึกษาที่สำเร็จการศึกษาตามหลักสูตรนิติศาสตรบัณฑิตจากมหาวิทยาลัยต้องเข้ารับการฝึกภาคปฏิบัติกับสถาบันฝึกอบรมหรือนักกฎหมายอาวุโส ดังเช่นที่เป็นอยู่ในประเทศอังกฤษ⁵⁵ เยอรมนี⁵⁶ ฝรั่งเศส⁵⁷

⁵⁴ กรอบมาตรฐานคุณวุฒิระดับอุดมศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2552, หน้า 15-19.

⁵⁵ Sonsteng et al., "A Legal Education Renaissance: A Practical Approach for the Twenty-First Century," 425.

⁵⁶ Stefan Koriath, (2006), "Legal Education in Germany Today," *Wisconsin International Law Journal* Winter, pp.97-98.

⁵⁷ Patrick R. Hugg, (1995), "Comparative Models for Legal Education in the United States: Improved Admissions Standards and Professional Training Centers," *Valparaiso University Law Review* 30: pp.88-89.

ญี่ปุ่น⁵⁸ และไทย โดยในประเทศไทยนักศึกษาจะได้รับการฝึกทักษะในการประกอบวิชาชีพในการเข้ารับการอบรมวิชาว่าความกับสหภาพนายความ หรือเข้ารับการฝึกหัดในสำนักงานนายความ⁵⁹ สหรัฐอเมริกาเป็นเพียงประเทศเดียวที่ให้การศึกษาด้านทักษะในการประกอบวิชาชีพตั้งแต่นักศึกษาอยู่ในมหาวิทยาลัย แต่ข้อเท็จจริงดังกล่าวไม่ควรนำไปสู่ข้อสรุปว่าการให้การศึกษาด้านทักษะไม่ควรเป็นหน้าที่ของคณะนิติศาสตร์ในประเทศไทย เพราะทักษะพื้นฐานในการประกอบวิชาชีพทางกฎหมาย ดังเช่น ทักษะในการร่างเอกสาร การติดต่อสื่อสารด้วยการพูดและการเขียน การค้นคว้ากฎหมาย การวิเคราะห์และ การใช้เหตุผลทางกฎหมาย การคิดเชิงวิพากษ์ การแก้ปัญหา และ การจับประเด็นและ แก้ไขปัญหาเมื่อเกิดข้อขัดแย้งทางจริยธรรม เป็นทักษะที่ผู้ประกอบวิชาชีพทางกฎหมาย และผู้สำเร็จการศึกษาด้านกฎหมายทุกคนพึงมี มิได้จำกัดแต่เฉพาะผู้ประกอบวิชาชีพนายความ อัยการ หรือผู้พิพากษาเท่านั้น การที่สถาบันการศึกษากฎหมายละเลยบทบาทในการให้การศึกษาด้านทักษะต่างๆ ดังกล่าวให้กับนักศึกษาของตนเป็นต้นเหตุสำคัญที่ทำให้บัณฑิตสำเร็จการศึกษาออกไปอย่างขาดคุณภาพ และจะยังเป็นปัจจัยหนุนให้องค์กรผู้ประกอบวิชาชีพผูกขาดการกำหนดมาตรฐานในการประกอบวิชาชีพไว้แต่เพียงฝ่ายเดียว

นอกจากนี้ความพยายามในการปฏิรูปการศึกษาในประเทศไทย ดังที่ปรากฏอยู่ในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และกรอบมาตรฐานคุณวุฒิระดับอุดมศึกษาแห่งชาติก็ได้ให้ความสำคัญกับการให้การศึกษาด้านทักษะที่จำเป็นต่อการปฏิบัติในวิชาชีพ และด้านคุณธรรม จริยธรรม เช่นเดียวกับที่ได้ให้ความสำคัญกับการให้การศึกษาด้านความรู้

⁵⁸ Shigeo Miyagawa, et al., (2011), "Japan's New Clinical Programs: A Study of Light and Shadow," in The Global Clinical Movement Educating Lawyers for Social Justice, ed. Frank S. Bloch (New York: Oxford University Press), pp.106.

⁵⁹ พระราชบัญญัติทนายความ พ.ศ. 2528 มาตรา 38 วรรค 1 "ในกรณีที่ยื่นคำขอจดทะเบียนและรับใบอนุญาตเป็นทนายความเป็นผู้ที่ไม่เคยเป็นทนายความ หรือไม่เคยดำรงตำแหน่งเป็นผู้พิพากษา ตุลาการศาลทหาร พนักงานอัยการ อัยการทหารหรือทนายความตามกฎหมายว่าด้วยธรรมนุญศาลทหารมาก่อน คณะกรรมการจะรับจดทะเบียนและออกใบอนุญาตให้ก็ต่อเมื่อผู้ยื่นคำขอได้ผ่านการฝึกอบรมมรรยาททนายความ หลักปฏิบัติเบื้องต้นในการว่าความ และการประกอบวิชาชีพทางกฎหมายแล้ว เว้นแต่ผู้ยื่นคำขอจะได้ผ่านการฝึกหัดงานในสำนักงานทนายความมาแล้วไม่น้อยกว่าหนึ่งปี"

ผู้วิจัยพบว่าวิธีการที่ใช้ในการศึกษากฎหมายเชิงคลินิกมีความสอดคล้องกับความพยายามในการปฏิรูปการศึกษาในประเทศไทย และมีศักยภาพที่จะทำให้การศึกษานิติศาสตร์บรรลุผลตามเป้าหมายของการปฏิรูปการศึกษา โดยระเบียบวิธีการสอนที่ใช้ในการศึกษากฎหมายเชิงคลินิกสามารถบรรลุมาตรฐานผลการเรียนรู้ที่คณะกรรมการการอุดมศึกษากำหนดไว้ทั้ง 5 ด้าน คือ (1) ด้านคุณธรรม จริยธรรม (2) ด้านความรู้ (3) ด้านทักษะทางปัญญา (4) ด้านทักษะความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและความรับผิดชอบ และ (5) ด้านทักษะการวิเคราะห์เชิงตัวเลข การสื่อสารและการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศ⁶⁰ ดังนี้

(1) การบรรลุมาตรฐานผลการเรียนรู้ด้านที่หนึ่ง คือ ด้านคุณธรรม จริยธรรม เกิดขึ้นได้เนื่องจากการศึกษากฎหมายเชิงคลินิกเปิดโอกาสให้นักศึกษาได้ทำงานของนักกฎหมาย และเป็นการทำงานให้กับกลุ่มผู้ด้อยโอกาสในสังคม ทำให้นักศึกษาเกิดความเข้าใจในวิถีชีวิต ความคิด และปัญหาคนต่างกลุ่ม เกิดการตระหนักรับรู้ความไม่เป็นธรรมในสังคมที่เกิดขึ้นกับกลุ่มบุคคลเหล่านี้ด้วยประสบการณ์ตรง ทำให้เกิดแรงจูงใจในการช่วยเหลือผู้อื่นโดยเฉพาะผู้ด้อยโอกาส จึงเกิดการพัฒนานิสัยในการประพฤติอย่างมีคุณธรรม จริยธรรม ด้วยความรับผิดชอบต่อทั้งในส่วนตัวและส่วนรวม

(2) การบรรลุมาตรฐานผลการเรียนรู้ด้านที่สอง คือ ด้านความรู้ เกิดขึ้นได้เนื่องจากลักษณะของการทำงานในคลินิกกฎหมาย นักศึกษาต้องให้ความช่วยเหลือทางกฎหมายด้วยการให้คำปรึกษาหรือทำคดีให้กับลูกค้า หรือด้วยการสอนกฎหมายให้แก่บุคคลอื่น การทำงานดังกล่าวบังคับให้นักศึกษาต้องมีความรู้ความเข้าใจในกฎหมายที่เกี่ยวข้อง ต้องมีความสามารถในการเรียนรู้ด้วยตนเอง และต้องสามารถวิเคราะห์และจำแนกข้อเท็จจริงในหลักการ ทฤษฎี ตลอดจนกระบวนการต่างๆ

(3) การบรรลุมาตรฐานผลการเรียนรู้ด้านที่สาม คือ ด้านทักษะทางปัญญา (Cognitive Skills) เกิดขึ้นได้เนื่องจากการทำงานในคลินิกกฎหมายทำให้นักศึกษาต้องวิเคราะห์สถานการณ์และใช้ความรู้ ความเข้าใจในแนวคิด หลักการ ทฤษฎี และกระบวนการต่างๆ ในการคิดวิเคราะห์และการแก้ปัญหา เนื่องจากคดีทุกคดีและการสอนกฎหมายทุกครั้งทำให้นักศึกษามีโอกาสที่จะต้องเผชิญกับสถานการณ์ใหม่ๆ ที่ไม่ได้คาดคิดมาก่อน

⁶⁰ กรอบมาตรฐานคุณวุฒิระดับอุดมศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2552, หน้า 6.

(4) การบรรลุมาตรฐานผลการเรียนรู้ด้านที่สี่ คือ ด้านทักษะความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและความรับผิดชอบ (Interpersonal Skills and Responsibility) ซึ่งคณะกรรมการการอุดมศึกษาให้ความหมายว่าหมายถึง ความสามารถในการทำงานเป็นกลุ่ม การแสดงถึงภาวะผู้นำความรับผิดชอบต่อตนเองและสังคม ความสามารถในการวางแผน และรับผิดชอบ ในการเรียนรู้ของตนเอง เป็นทักษะที่นักศึกษาได้จากการศึกษากฎหมายเชิงคลินิกเช่นกัน เนื่องจากนักศึกษาต้องทำงานเป็นกลุ่มร่วมกับเพื่อนนักศึกษา และยังต้องทำงานร่วมกับอาจารย์ เจ้าหน้าที่ขององค์กรต่างๆ และลูกความหรือนักเรียนของตนเอง

(5) การบรรลุมาตรฐานผลการเรียนรู้ด้านที่ห้า คือ ด้านทักษะการวิเคราะห์เชิงตัวเลข การสื่อสาร และการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศ (Numerical Analysis, Communication and Information Technology Skills) เกิดขึ้นได้เนื่องจากลักษณะของงานที่นักศึกษาทำในคลินิกทำให้นักศึกษาต้องติดต่อสื่อสารกับคนหลายกลุ่มและหลายระดับ ทั้งที่เป็นนักกฎหมายและไม่ใช่นักกฎหมาย เพื่อซักถามข้อเท็จจริง อธิบายข้อกฎหมาย ติดต่อประสานงาน และค้นคว้าข้อมูล ทำให้เกิดความสามารถในการสื่อสาร ทั้งการพูด การเขียน และการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศ

นอกจากความสอดคล้องกับพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และกรอบมาตรฐานคุณวุฒิระดับอุดมศึกษาแห่งชาติแล้ว ผู้วิจัยยังพบอีกว่าการศึกษากฎหมายเชิงคลินิกมีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาต่างๆ ของการศึกษานิติศาสตร์ไทย ด้วยวิธีการศึกษาที่นักศึกษาต้องใช้ทฤษฎีและหลักกฎหมายในสถานการณ์จริงและต้องดำเนินบทบาทของนักกฎหมายด้วยตนเอง จะทำให้นักศึกษาเกิดความรู้ความเข้าใจในทฤษฎีและบทบาทของกฎหมายมากขึ้นและดีขึ้น เข้าใจผลของการใช้กฎหมายในชีวิตจริงและเข้าใจในศักยภาพตลอดจนข้อจำกัดของระบบกฎหมายในโลกที่แท้จริง ผลที่ตามมาคือทำให้นักศึกษาสามารถทำความเข้าใจและวิเคราะห์ประเด็นทางกฎหมายและทางสังคมได้ในเชิงลึก มีวุฒิภาวะสูงขึ้น มีโลกทัศน์ที่กว้างขึ้น และเกิดรากฐานในการมองบทบาทของนักกฎหมายและจริยธรรมนักกฎหมายภายในบริบททางปฏิบัติ นอกจากนี้ผู้วิจัยยังพบว่าการศึกษากฎหมายเชิงคลินิกมิได้ให้ประโยชน์แต่เฉพาะด้านการให้การศึกษแก่นักศึกษาเท่านั้น แต่การศึกษากฎหมายเชิงคลินิกที่ดำเนินการด้วยคลินิกให้ความช่วยเหลือทางกฎหมายได้เพิ่มโอกาสในการเข้าถึงบริการทางกฎหมายให้กับกลุ่มผู้ด้อยโอกาสในสังคม และการศึกษากฎหมายเชิงคลินิกที่ดำเนินการด้วยคลินิกให้การศึกษากฎหมายแก่ชุมชนได้ให้ประโยชน์ในด้านการยกระดับความรู้ทางกฎหมายของประชาชน

ได้ให้การศึกษาในเรื่องสิทธิมนุษยชน และประชาธิปไตยทั้งแก่ประชาชนที่เป็นผู้เรียนและนักศึกษาที่เป็นผู้สอน แต่การจะบรรลุประโยชน์ดังกล่าวการให้การศึกษากฎหมายแก่ชุมชนต้องดำเนินไปภายในบริบทที่เหมาะสม เช่น การคัดเลือกพื้นที่หรือชุมชนที่จะให้นักศึกษาสอนต้องเป็นพื้นที่หรือชุมชนของกลุ่มผู้ด้อยโอกาสในสังคม วิธีการสอนที่ใช้ในการให้การศึกษาทั้งในส่วนที่นักศึกษาให้การศึกษาแก่ประชาชน และในส่วนที่อาจารย์คลินิกให้การศึกษาแก่นักศึกษาต้องเป็นวิธีการศึกษาของการศึกษากฎหมายเชิงคลินิก เช่นการระดมสมอง การอภิปรายแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การแสดงจุดยืนในประเด็นปัญหาใดปัญหาหนึ่ง เป็นต้น อีกทั้งเนื้อหาที่สอนต้องเอื้อต่อการบรรลุประโยชน์ดังกล่าว และที่สำคัญคือนักศึกษาผู้สอนและอาจารย์คลินิกที่เป็นผู้ดูแลต้องเข้าใจในส่วนของคุณค่า (values) ของเนื้อหาที่ให้การศึกษาแก่ชุมชนนั้นอย่างแท้จริง

ข้อเสนอแนะ

1. ให้มีการเผยแพร่ความรู้ความเข้าใจในการศึกษากฎหมายเชิงคลินิกและระเบียบวิธีการศึกษาของการศึกษากฎหมายเชิงคลินิก ให้กับสถาบันการศึกษาด้านนิติศาสตร์ในประเทศไทย

2. บรรจุวิชาการศึกษากฎหมายเชิงคลินิกในหลักสูตรนิติศาสตรบัณฑิตของมหาวิทยาลัยต่างๆ โดยกำหนดเป็นวิชาบังคับหรือขอยอดสำหรับนักศึกษาปีสุดท้าย จำนวน 6 หน่วยกิต มีระยะเวลาการศึกษาตลอดปีการศึกษา และให้นำระเบียบวิธีการสอนของการศึกษากฎหมายเชิงคลินิกไปใช้ในการสอนวิชากฎหมายทุกกระบวนวิชา

3. กำหนดกรอบมาตรฐานคุณวุฒิของสาขานิติศาสตร์เป็นการเฉพาะ นอกเหนือไปจากมาตรฐานคุณวุฒิระดับอุดมศึกษาแห่งชาติที่กำหนดไว้เป็นการทั่วไป โดยกำหนดว่า สถาบันการศึกษาด้านนิติศาสตร์ทุกแห่งต้องทำให้บัณฑิตของตน

3.1 เข้าใจในความรับผิดชอบทางจริยธรรมของผู้ประกอบวิชาชีพทางกฎหมายในการสร้างความเป็นธรรมในสังคม และพันธะในการให้บริการแก่ผู้ด้อยโอกาสในสังคมโดยไม่คิดค่าตอบแทน

3.2 ได้รับการศึกษาตามหลักสูตรที่ทำให้มีความรู้ความเข้าใจในทฤษฎี ปรัชญา บทบาทและผลของกฎหมายและสถาบันทางกฎหมายทั้งที่ควรจะเป็นและที่เกิดขึ้นในความเป็นจริง

3.3 ได้รับการศึกษาตามหลักสูตรที่ทำให้มีทักษะในการวิเคราะห์เชิงกฎหมาย การให้เหตุผล การแก้ปัญหา การสื่อสารด้วยการพูดและการเขียน การค้นคว้ากฎหมาย และทักษะพื้นฐานอื่นที่จำเป็นในการประกอบวิชาชีพได้อย่างมีประสิทธิภาพ

3.4 ได้รับโอกาสในการฝึกทักษะของผู้ประกอบวิชาชีพทางกฎหมายจากการเรียนรู้ด้วยการลงมือทำ และได้รับโอกาสในการมีประสบการณ์ทางปฏิบัติด้วยการทำงานของนักกฎหมายให้แก่กลุ่มผู้ด้อยโอกาสในสังคม ภายใต้การกำกับดูแลอย่างเหมาะสมของอาจารย์

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

พิชัยศักดิ์ หรยางกูร. (2514). “แนวทางใหม่ของการศึกษากฎหมาย.” วารสาร

สังคมศาสตร์. 8: pp.128-38.

สถาบันกฎหมายอาญา. (2542). การพัฒนาบุคลากรและเสริมสร้างองค์ความรู้:

กฎเกณฑ์การพัฒนากระบวนการยุติธรรมสู่ศตวรรษหน้า. รายงานการสัมมนา

ทางวิชาการ วันที่ 8 เมษายน 2542 ณ ห้องบรรยาย 2 สำนักอบรมศึกษา

กฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภา (unpublished document). กรุงเทพฯ: สถาบัน.

ประกาศกระทรวงศึกษาธิการ เรื่อง กรอบมาตรฐานคุณวุฒิระดับอุดมศึกษาแห่งชาติ

พ.ศ. 2552

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542

พระราชบัญญัติทนายความ พ.ศ. 2528

ภาษาอังกฤษ

American Bar Association. Report of the Task Force on Law Schools and the

Profession. Retrieved March 26, 2009, from <http://www.abanet.org/legaled/publications/onlinepubs/maccrate.html>.

Barry, Margaret Martin, Jon C. Dubin, and Peter A. Joy. (2000). “Clinical

Education for This Millennium: The Third Wave.” *Clinical Law Review*. 7:

pp.1-75.

Bloch, Frank S., ed. (2011). *The Global Clinical Movement Educating Lawyer*

for Social Justice. New York: Oxford University Press.

Andreas Bückner and William A. Woodruff. (2008). “The Bologna Process and

German Legal Education: Developing Professional Competence through

Clinical Experiences,” *German Law Journal*. 9:pp. 575-617.

Hovhannisian, Lusine. *Clinical Legal Education: A Practice-Oriented*

Methodology Developing in New Member States of the European Union.

Retrieved April 11, 2008, from <http://www.pili.org/en/dmdocuments/ELFAfinl.doc>.

- Hugg, Patrick R. (1995). "Comparative Models for Legal Education in the United States: Improved Admissions Standards and Professional Training Centers." **Valparaiso University Law Review**. 30: pp.51-98.
- Koroth, Stefan. (2006). "Legal Education in Germany Today." **Wisconsin International Law Journal**. 24: pp.85-107.
- Lewis, Richard. **Clinical Legal Education Revisited**. Retrieved October 17, 2009, from <http://www.law.cf.ac.uk/research/pubs/repository/212.pdf>
- Maccrate, Robert. (1997). "Educating a Changing Profession: From Clinic to Continuum." **Tennessee Law Review**. 64: pp.1099-133.
- Mcquoid-Mason, David. (2005). "The Mission of Clinical Legal Education (CLE) and Its Main Components-Academic and Legal Service-and the difference between CLE and Legal Aid and NGO Initiatives." Paper presented at Southeast Asia Clinical Legal Education Conference, Phnom Penh, Cambodia, November 26-30, 2005.
- Menon, N.R. Madhava, ed. (1998). **Clinical Legal Education**. Lucknow: Eastern Book.
- Notes. (2007). "Adopting and Adapting." **Harvard Law Review**. 120: pp.2134-55.
- Sonsteng, John. (2007). "A Legal Education Renaissance: A Practical Approach for the Twenty-First Century." **William Mitchell Law Review** 34: pp.319.
- Wilson, Richard J. (2004). "Training for Justice: The Global Reach of Clinical Legal Education." **Penn State International Law Review**. 22: pp.421-31.
- Wizner, Stephen. (2002). "What Does It Mean to Practice Law "In the Interests of Justice" in the Twenty-first Century?: The Law School Clinic: Legal Education in the Interests of Justice." **Fordham Law Review**. 70: pp.1929-37.
- Yanmin Cai. (2011). "Global Clinical Legal Education and International Partnerships: A Chinese Legal Educator's Perspective." **Maryland Journal of International Law** 26: pp.159-172.
- Zhen Zhen. **The Present Situation and Prosperous Future of China Clinical Legal Education**. Retrieved April 7, 2008, from http://www.law.ucla.edu/docs/zhen_zhen_-,